

HZ. PEYGAMBER'İN BAZI UYGULAMALARI VE HADİSLERİ ÇERÇEVESİNDE İFADE HÜRRİYETİ

Doç. Dr. Kasım ŞULUL¹

Özet

Bu tebliğde, önce hürriyet ve ifade hürriyetinin tarifi yapılmaya çalışılacaktır. Sonra İslâm'ın sosyal hayata dair: 1- Hisbe, 2- nasihat, 3- şura, 4- içtihat, 5- eleştiri, 6- toplanma ve 7- din hürriyeti gibi temel prensipleri vazedenden ve ifade hürriyetine işaret edip gerekli kılan bazı hadisler üzerinde durulacaktır. Konuyla ilgili olarak sahabe uygulamasına da temas edilecektir.

Tebliğin sonunda ise ifade hürriyetinin sınırlarıyla ilgili bir kısım mütalaalara kısaca yer verilecektir.

Giriş

İslâm medeniyeti, bilinebilir, tarif ve tahlil edilebilir bir öze sahiptir. Bu öz de tevhidir, yani “Allah'ın her şeyin tek, mutlak ve üstün yaratıcısı olduğu” hakikatidir. Bu temel keyfiyet çok açıktır.²

İslâm medeniyetinin, özü tevhid olduğuna göre, İslâm dairesinde yer alan her unsur tevhidle ilişkilidir. Tevhid, İslâm dairesinde yer alan her unsura, bir esas teşkil eder ve hedef tayin eder. Bu zaviyeden bakıldığında, -esasî insana tevdi edilen irade olan- hürriyetin, Allah'ın bir vergisi ve imanın hassası olduğu tereddütsüz söylenebilir. Zira özgür iradenin tercihi, kalple tasdik ve dille ikrar neticesinde teşekkül eden

¹ Harran Üniv. İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Öğretim Üyesi, kasimsulul@gmail.com

² Bk. Abdülaziz Abdülkadir Kâmil, İslâm'a Göre Irklar ve İnsanlar, çev. Cemal Aydın, İstanbul 1997, s. 26 vd.

“iman” bağı ile Allah’a kul olan bir insan, tezellül ve baskıyı kabullenemeyeceği gibi; başkasının hürriyet ve hukukuna da tecavüz edemez. İmanın telkin ettiği izzet ve şefkat, buna yol vermez. Zira İslâm dini, Yaratıcı’ya itaat, yaratılana şefkatten ibarettir.¹

A. Istılah

Düşünce, zihinsel gizli bir faaliyettir. Düşünce, hareketle, eylemle, ifadeyle açığa çıkar. İzhar edilmemiş düşünce, kanun kaygısının dışında kalır.² Bu sebeple -tebliğimizde-“düşünce hürriyeti” yerine “ifade hürriyeti” terkinini kullanmayı tercih ettik.

B. Tarifler

Evvela İslâm hukukuna göre, insanın ilahî teklife muhatap olması, yapıp ettiklerinin mükâfat ve cezaya mucip olabilmesi için, akıl, hürriyet, güç yetirebilme ve niyet etmek gibi hususiyetlerle muttasıf olmasına bağlı olduğu hatırlanmalıdır.³

Hürriyet, “insanın irade ve hareketlerinde herhangi bir zorlama (cebir) altında olmadığına inanması” şeklinde tarif edilebilir.⁴

İslâm düşüncesinde hürriyet, başkasına zarar vermemek koşuluyla ferdin istediğini yapması değil, bireyin ne kendisine ne de başkasına zarar vermemesi, “en güzel biçimde yaratılmış olan”⁵ insanîyetini gerçekleştirme ve geliştirmesidir.⁶

¹ Bk. İsmâil Râci el-Fârûkî – Luis Lâmia el-Fârûkî, İslâm Kültür Atlası, çev. Mustafa Okan Kibaroglu – Zerrin Kibaroglu, İstanbul 1999, s. 89 vd; Servet Armağan, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Ankara 1987, s. 71-74; “İslâm Ve İnsan Hakları” (bu eser, muhtelif yazarların kaleme aldığı makaleler mecmuası olup Tahir Yücel-Şennur Karakurt tarafından tercüme edilmiş ve Endülüs Yayınları tarafından 1995’te İstanbul’da basılmıştır), s. 23 (“İslâm’a göre özgürlük” başlığı); Franz Rosenthal, İslâm’da Özgürlük Kavramı, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 2000, s. 43 “Müslüman Yazarların Hür Ve Hürriyet Tanımı” başlığı.

² Konuyla ilgili felsefi bazı değerlendirmeler için bk. Nurettin Topçu, İsyah Ahlakı, İstanbul 1998, s. 66-72 (Hürriyet Nedir?” başlığı).

³ Hilmi Ziya Ülken, İslâm Düşüncesi, İstanbul 2000, s. 71-72.

⁴ M. Saim Yeprem, İrade Hürriyeti Ve İmâm Mâturîdî, İstanbul 1980,26.

⁵ Et-Tin Sûresi, 95.

⁶ İ. R. el-Fârûkî – L. L. el-Fârûkî, İslâm Kültür Atlası, s. 89 vd; S. Armağan, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, s. 71-74.

İslâm hukukundan hürriyet, “ferdin, başkalarının haklarını veya kanunun koymuş olduğu sınırları ihlâl etmeksizin arzu ettiğini söyleme veya yapma, ya da bundan kaçınma yeteneği” anlamına gelmelidir.

İfade hürriyeti “fertlerin veya grupların, fikirlerini serbest beyan etmeleri, buna karşılık kimseyi kendilerini dinlemeye zorlamamakla beraber insan haysiyet ve vakarına saygılı davranmaları” anlamına gelir.¹

İslâm medeniyetinde, hürriyetin ve ifade hürriyetinin karakteri, sahası ve sınırları diğer medeniyetlerdeki hürriyet anlayışlarından farklılıklar gösterir.

C. İfade Hürriyetinin Anlamı, Gayesi Ve Hedefleri

İfade hürriyeti, hakikatin keşfi ile insan haysiyet ve şerefine yüceltilmesi gibi iki yüce gayeye hizmet eder. İfade hürriyeti, ferdin kendisini geliştirmesinin de şartıdır. İfade hürriyetini engellemek, insanın vakar ve şerefine, gelişme kabiliyetini tehlikeye atar. İslâm, ifade hürriyetinin iki gayesini gerçekleştirmek konusunda tam isteklidir ve hakikatin keşfine yönelik kararlılık İslâm'ın temel bir vasfıdır.

“Allah, kötü sözün halk içinde söylenmesini zulme uğrayanlar dışında sevmeyiz² meâlindeki âyet, hakikati araştırması ile insan vakar ve haysiyeti arasında bir ihtilaf bulunması durumunda, öncelik sırasını hakikatin araştırılmasına vermektedir. Bu âyet ifade hürriyetine önemli bir sınırlama getirmektedir. İncitici bir sözün söylenmesini, adaletin tesisi gibi yüksek bir hedefin gerçekleşmesi uğrunda hoş görmektedir. Objektif seviyede adalet arayışı, ferdin şahsî haysiyet ve şerefine ihlâli pahasına devam edebilmektedir.

Bu durum izafidir. Yani fertlerin haysiyet ve şereflerinin, hakikat arayışından daha önce geldiği yerler bulunabilir. Bu durum, tecessüs ve özel hayatın ve ikametgâhların mahremiyetini ihlâl etmek konusundaki Kur’ân-ı Kerîm’in yasağında görülebilir.³ İkisi arasında doğrudan bir

¹ Muhammed Haşim Kemâlî, İslâm’da İfade Hürriyeti, çev. Muhammed Şeviker, İstanbul 2000, s. 17-18 (tebliğimizi hazırlarken bu eserden daha çok yararlandık).

² En-Nisâ Sûresi, 4/148.

³ “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçınm. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çektiirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyle çok kabul edendir, çok esirgeyicidir” el-Hucurât Sûresi, 49/12. “Ey iman edenler! Kendi evinizden

ihtilâfın bulunduğu hal ve olayların sık görülmesi beklenemez, zira bu iki değer arasındaki ilişkinin normal modeli şudur ki; onlar yekdiğerini desteklerler ve her ikisi de diğèrinin gerçekleşmesi yolunda bir araç görevi icra ederler.

Hakkın gerçekleşmesi yönündeki temel kararlılık, Kur’ân-ı Kerîm’de ısrarla ifade edilir. *el-Hakk* hem Allah’ın isimlerinden hem Kur’ân-ı Kerîm’in temel prensiplerindedir. Hakkın gerçekleştirilmesi yönündeki ısrar “birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler”¹ meâlindeki ifadeyle müminlerin temel ahlâkî vasıfları olarak tasvir edilir.

Hak ıstılah olarak Kurân-ı Kerîm’de: 1- Batılın zıddı, 2- vâkıya, gerçeğe uygun söz, 3- doğru haber, 4- doğru yol, 5- aslına uygun bilgi, inanç, yakîn, 6- delîl, 7- bir olayın iç yüzü, 8- adalet, görev, ödev, hüküm gibi manalarda kullanılmıştır.² Bütün bu anlamlar içinde “hakkı söylemek” daha belirgindir.

İslâm, başkalarının hoşnutsuzluğuna sebep olsa da hakikatin söylenmesi gerektiğini bildirir. Cihadın en iyi biçiminin, “zalim bir hükümdara karşı hakikatli bir söz”³ söylemek olduğunu beyan eden hadîs, hem idarecinin hem de idare edilenlerin, hakkın keşfine ve tahakkukuna yönelik bir kararlılık içinde olmaları gerektiğine işaret eder. Bu tavır, Hz. Ebû Bekir (ra) (ö. 12/634) ve Hz. Ömer (ra) ın (ö. 23/643) halifelîğe başlangıç konuşmalarında açıkça ilan edilmiş ve kendi yönetimleri döneminde uygulanmıştır. Halifelik makamını üstlenirlerken her ikisi de halktan, doğru yaptıklarında kendilerine yardım etmelerini, haktan saptıklarında ise düzeltmelerini istemişlerdir.⁴

İfade hürriyeti, insan haysiyet ve şerefini de tamamlar. Zira

başka evlere, geldiğini fark ettirip (için alıp) ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için dâba iyidir; herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız” en-Nûr Sûresi, 24/27.

¹ El-Asr Sûresi, 103/3.

² Mustafa Çağırıcı, “Hak” maddesi, DİA, İstanbul 1997, XV,137.

³ *حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْوَاسِطِيِّ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي هَارُونَ أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْدَةَ عَنْ عَطِيَّةِ الْوُفِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةٌ عَدْلٌ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَانِرٍ أَوْ أَمِيرٍ جَانِرٍ*
Süneni Ebî Dâvûd, “Kitâbü’l-melâhim”, Babü’l-Emr ve’n-Nehy, hadis no: 3781; Sünen-i İbn Mâce, Kitâbu’l-Fiten, Babü’l-emr bi’l-marûf ve’n-nehy ani’l-münker, hadis no: 4011.

⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Hâlid et-Taberî (224-310/838-923), Tarihü’l-Ümem ve’l-Mülûk, Beyrut 1987, IV,43; M. Reşit Özbalkıç, Asr-ı Saadette ve Râşit Halifeler Döneminde Hitabet, İzmir 2005, s. 75 vd.

karakter ve şahsiyetin özü, kişinin görüş ve muhakemesinde tezahür etmektedir. Eğer fertler, kendilerini ilgilendiren meselelerde görüşlerini bildirme ve hislerini dile getirme hakkından mahrum bırakılırlarsa, haysiyetli ve şerefli olduklarından pek söz edilemez.

Kur'ân-ı Kerîm, haysiyet ve şerefın, en geniş manasıyla, her insanın fitrî hakkı olduğunu beyan eder.¹ Kur'ân-ı Kerîm'in bu beyanı, insanlığı bölen bütün ırkî, sosyal veya dinî engellerin üstündedir. Bu genel ve mutlak bir beyandır ve İslâm hukukunda bu beyanın geniş ve evrensel şartlarını sınırlandıracak bir delil yoktur. Bu beyanın daha ileri bir teyidi, müminlerin şerefli, haysiyetli statüsünün Allah'ın ve Resulünün (sav) ın izzet ve haysiyetiyle birlikte zikredildiği bir âyette² bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de, müminler topluluğuna verilen lütuf, şeref ve haysiyete çok sayıda atıf bulunmaktadır ki onların kolektif muhakemesi ve mutabakatı (icmâ') Allah'ın iradesinden sonra gelmektedir ve İslâm hukukunun bir kaynağı olarak kabul edilmiştir.

Bilginin araştırılması ve haber alışverişi konusundaki araştırma hürriyetine ilişkin olarak Kur'ân-ı Kerîm açıktır. Kur'ân-ı Kerîm, akla mutlak olarak hitap etmiş, düşünmeye imkan hazırlayan çeşitli organ veya güçlerin varlığını hesaba katarak, çeşitli kelimelerle insanı aklını kullanmaya çağırmıştır. Beş yüz küsur yerde düşünmeye davet ederek akla gereği kadar önem atfeden Kur'ân-ı Kerîm, insanın kendisine, doğaya, olaylara ve tarihe bakarak düşünmesini ve bilgi elde etmesini emretmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bunu yaparken aklın, duyuların, gözlem ve deneyin önemini vurgulamıştır.³

Haliyle düşünme, muhakeme, görüş ve bilgi, Kur'ân-ı Kerîm'in telkin ettiği üzere, ifade edilmeli ve iletilmelidir. Bunun sayesinde inanç güçleneceği gibi insanlığa fayda sağlanır ve ona etkili bir şekilde hizmet edilir.

¹ Bk. el-İsrâ Sûresi, 17/70.

² “Asıl üstünlük (izzet), ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir” el-Münâfikûn Sûresi, 63/8.

³ Bilginin, bilgisel bağlamda önemini gösteren istatistiksel bulguya göre, “bilgi” (ilim) kökünden kelimeler, Kur'ân'da 750'den fazla kullanılmıştır. Kur'ân'ın tümü 78.000 kelime olduğuna göre, her yüz kelimedenden bir tanesi “bilgi” kökünden gelen bir kelimedir. Bilgi ile ilgili olup, hikmet, düşünce, fıkıh, anlayış, idrak, akıl gibi kelimeler istatistiğe eklendiğinde bu oran daha da artacaktır, bkz. Alparslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul 1992, s. 49; İbrahim Emiroğlu, “Kur'ân'da Akıl ve İnsan”, D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI,66-99.

İslâm, ta başlangıcından beri, karşıtlarıyla iletişim kurmaya çalışmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (sav) in¹ mücadelesini sağlam bir akıl yürütme ve ikna ile yürütmesi gerektiğini beyan buyurmuştur.²

D. İslâm'ın İfade Hürriyetini Temin Eden Unsurları

İslâm'ın ifade hürriyeti konusundaki delilleri çok sayıda başlık altında bulunmaktadır:

1. Hisbe

İyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok ayetin temel konusudur. “*Sizden, bayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir*”³ meâlindeki âyet-i kerîme hisbeye cevaz verip emreden âyetlerden birisidir.

Bu ayetin emri uyarınca, Müslümanlar içinde, iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan bir içtimai kontrol müessesesinin (hisbe) bulunmasının farz-ı kifâye olduğu belirtilmiştir. Ancak, bu görevi üstlenen kişilerde, görevin iyi ve hakkaniyete uygun olarak yerine getirilmesini mümkün kılacak bazı şartların bulunması gerektiğine de işaret edilmiştir.

Çağdaş İslâm hukukçularına göre hisbe, siyasi ve idari meselelerde

¹ Hem eski hem yeni dönemde bazı mühlidler: “Peygamber kılıçla ve insanları katletmek emriyle gönderildi” demişlerdir. Bu iddiaya şöyle cevap verilebilir: Resûlullah (as), önce akli deliller ve mucizelerle gönderilmiştir. On seneyi aşkın bir süreyle insanları bu şekilde İslâm'a davet etmiştir. Ancak onlar bu daveti kabul etmemişler; aksine inkâr etme ve yalanlama tutumlarını ısrarla sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (as) a, onlarla savaşması emredilmiştir ki bu, peygamberlerini yalanladıklarında Allah'ın geçmiş milletlere gönderdiği azabın yerine vazedilmiş bir hükümdür. Bk. Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf es-Salihî eş-Şâmî (942/1536), Subulü'l-Hudâ Ve'r-Reşâd Fî Sîreti Hayri'l-İbâd, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Meûz, Beyrut 1414/1993, IV,7. Ayrıca bk. Ebulfazl İzzeti, İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, çev. Cahit Koytak, İstanbul 1984, s. 15 vd.

² “(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidâyete erenleri de çok iyi bilir”, en-Nahl Sûresi, 16/125.

³ Âl-i İmrân Sûresi, 3/104.

ifade hürriyetini sahil kılan sağlam bir temel teşkil eder.¹

Hız. Peygamber (sav), müminlere hisbeyi güçleri yettiğince ve şartlar müsaade ettiği ölçüde yerine getirmeyi emretmiştir. Bundan dolayı, hisbe, aşığıdaki hadıs-i şeriften öğrendiğimize göre en azından üç biçimde uygulanabilir:

“Sizden her kim bir münker görürse onu eliyle değiştirsin. Eğer eliyle gücü yetmezse diliyle, ona da gücü yetmeyen kalbiyle. Ve işte bu, imanın en zayıf biçimidir.”²

Mâliki fakîhi el-Karafi, hisbenin uygulanmasında aşığıdaki üç şarta riayet edilmesi gerektiğini kaydeder:

1- İyiliği emredip kötülüğu engellemeye çalışan kişi, doğru bilgi muvacesinde hareket etmelidir, zira gerekçelerinden emin olmayan cahil bir kişi, iyiliği emredip kötülüğe engel olamaz.

11- İyiliği emredip kötülüğu engel olmaya çalışan kişiler, kötülüğu önleme girişimlerinin daha büyük bir kötülüğe yol açmayacağından iyice emin olmalıdırlar.

111- İyiliği emir ve kötülüğu engelleme girişiminin, istenilen sonucu vermesi, konusunda galip zanna göre hareket edilmelidir. Önceki iki şarttan ikisinin veya birinin ademi, hisbeyi kaçınılması gereken bir haram haline getirmektedir. Son şartın ademi hisbeyi farz mertebesinden indirip yalnızca mubah bir fiil haline getirir.³

2. Nasihat

Nasihatın sözlük anlamı “samimî öğüt, arkadaşça uyarı ve dostça hatırlatmadır”. Nasihat, Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette, özellikle peygamberliğin makasadına dair yapılan atıflarda geçen bir ifadedir. Mesela Hz. Nûh, halkına “*Sizze Rabbimin vahiy ettiklerini duyuruyorum, sizze öğüt veriyorum ve ben sizİN bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum*” ve

¹ M. H. Kemâlî, s. 41. Ayrıca bk. Erwin I. J. Rosenthal, Ortaçağda İslâm Siyâset Düşüncesi, çev. Ali Çaksu, İstanbul 1996, s. 79-80.

² سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيَعْبِرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ
Müslim, Câmî’ü’s-Sahih, “Kitâbü’l-İmân”, Bâbü Kavnu’n-nehy Anî’l-Münkeri Mine’l-İmân, 1/78.

³ M. H. Kemâlî, s. 44’den naklen.

“Sizge Rabbimin vahiy ettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğretçiyüm”¹ demiştir.

Resûlullah (sav), sahabelerine: “Din nasihattir” buyurdu. Ashap: “Kimin için?” diye sordu. O (sav) da: “Din, Allah için, Resûlü için, Müslümanların imamları için ve bütün halk için nasihattir” buyurdu.²

Cerîr b. Abdillah, Resûlullah (sav) a biat şartları arasında “müminlere nasihat etmek” şartının bulunması, nasihat ile İslâm'daki doğru inanç arasındaki bağa dikkat çeker.³

Başka bir hadîs-i şerifte, nasihatın Müslüman'ın Müslüman üzerindeki altı hakkından biri olduğu bildirilmiştir.⁴

Hz. Peygamber (sav), öğüt veren kişinin güvenilen biri olması gerektiğine: “Meşveret edilen kişi güvenilen biridir”⁵ sözleriyle işaret etmiştir.

Başka bir hadîs-i şerifte: “Yetkili birine nasihat etmek isteyen kişi, bunu aleni yapmasın, elinden tutsun onunla gizli olarak konuşsun. Eğer yetkili nasihati kabul ederse maksat gerçekleşmiş olur, kabul etmezse nasihati eden kişi yine de görevini yerine getirmiş olur”⁶ denilmektedir.

¹ El-A'râf Sûresi, 7/62,68.

² عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الدِّينُ النَّصِيحَةُ فَلَنَا لِمَنْ قَالَ لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَتَمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ

Bk. Buhârî, el-Câmi'ü's-Sahih, “Kitâbü'l-Îmân”, 1/42; Müslim, el-Câmi'ü's-Sahih, “Kitâbü'l-Îmân”, 1/95.

³ رياض الصالحين، الإصدار 2.09 - للإمام أبو زكريا يحيى بن شرف النووي الكتاب الأول << 22 الباب النصيحة. 182. الثاني عن جرير بن عبد الله رضي الله عنه قال: بايعت رسول الله صلى الله عليه وسلم على إقام الصلاة، وإيتاء الزكاة، والنصح لكل مسلم << متفق عليه.

⁴ Diğer haklar, selâm vermek, davete icabet, hasta ziyareti, aksırana dua etmek, cenazenin arkasından gitmek gibi vazifelerden oluşmaktadır.

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي وَثِيْبَةَ وَأَبْنُ خُزَيْمَةَ وَأَبْنُ خُزَيْمَةَ قَالُوا حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ وَهُوَ ابْنُ جَعْفَرٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنِ أَبِيهِ عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتُّ قِيلَ مَا هُنَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِذَا لَقِيْتَهُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ وَإِذَا دَعَاكَ فَأَجِبْهُ وَإِذَا اسْتَبْصَحَكَ فَاتَّبِعْهُ وَإِذَا عَطَسَ فَحَمِدْ اللَّهَ فَسَمِّئْهُ وَإِذَا مَرَضَ فَعُدْهُ وَإِذَا

مَاتَ فَاتَّبِعْهُ. Müslim, el-Câmi'ü's-Sahih, “Kitâbü's-Selâm”, 39/2162

⁵ الجامع الصغير. الإصدار 3,22 لجلال الدين السيوطي. المجلد السادس << فصل: في المحلى بأل من

حرف الميم 9200 المستشار مؤتمن التخریج (مفصلاً): الأربعة [أبو داود، الترمذي، النسائي، ابن ماجه] عن أبي هريرة، الترمذي عن أم سلمة ابن

ماجة عن ابن مسعود. تصحيح السيوطي: ضعيف

⁶ مجمع الزوائد. الإصدار 2.05 - للحافظ الهيثمي المجلد الخامس. << 23. كتاب الخلافة. << 13. (أبواب

في حق الراعي على الرعية). << 4. (بابان في نصح السلطان). << 1. باب النصيحة للأئمة وكيفيةها. 9161 عن شريح بن عبيد وغيره قال: جلد عياض بن غنم صاحب دارا حين فتحت، فأغلظ له هشام بن حكيم القول حتى غضب عياض، ثم مكث ليلالي فاتاه هشام بن حكيم فاعتذر إليه، ثم قال هشام: ألم تسمع بقول رسول الله

Nasihatin tevbihten (kınama) ayırt edilmesi gerekir. Zira ikisinin ortak veçheleri olup karıştırılmaya müsaittirler. Nasihatle tevbihten arasındaki başta gelen farklılık, birincisinin gizli ve nazik olması, ikincisinin ise açıktan ve patavatsız olmasıdır. Bu sebeptendir ki İmâm Şâfiî: “Bir kişi kardeşine gizlice öğüt verdiğinde, ona nasihat etmiş olur, ama eğer bunu açıktan açığa yaparsa onu alaya almış ve küçük düşürmüş olur” demiştir.¹

Nasihahat konusunda tavsiye edilenler şunlardır:

1. Nasihat insanların mahremiyetlerini ve şahsî zaafalarını ortaya çıkarma ve araştırmaya girişmemelidir.
- ii. Uygun zaman ve yerde, mümkün olan en iyi biçimde verilmelidir.
- iii. Kesinlik üzerine kurulu olmalı; tahmin veya şüpheye dayanmamalıdır.
- iv. Gerekli olduğu kadar verilmeli, fazlasından kaçınılmalıdır.
- vi. Kur’ân ve sünnetin düsturları ile uyum içinde olmalıdır.²

İhlâstan yoksun olan bir öğüdün hiçbir değeri yoktur ve eğer öğüt, riyaya dayanır ise daha kötüdür, bu durumda o günah bir fiil olmaktan başka bir şey değildir. Nasihati etkili kılmak için ahlâkî cesaret ve kesin kanaat gerekir. Bu da ancak nasihati yapanın, vicdanının otorite korkusu veya menfaati kaybetme endişesinden âzâde bulunmasıyla mümkün olur. Cesaretin en büyük kaynağı, Allah’a îmandır ve herkesin kaderini kontrol edenin yalnızca Allah olduğuna inanmaktır. Hz. Peygamber (sav), bu husustaki endişesini şöyle ifade etmiştir: “Ümmetimin, bir zalime ‘sen zalimsin’ demekten korktuğunu gördüğünde, onlardan hayır gelmez ve

صلى الله عليه وسلم: "إن من أشد الناس عذاباً أشدهم عذاباً في الدنيا للناس".¹ فقال عياض بن غنم: يا هشام بن حكيم قد سمعنا ما سمعت ورأينا ما رأيت أو لم نسمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "من أراد أن ينصح لذي سلطان بأمر فلا يبد له علانية، ولكن ليأخذ بيده فيخلو به، فإن قبل منه فذاك وإلا كان قد أدى الذي عليه".² وإنك أنت يا هشام لأنت الجريء، إذ تجترئ على سلطان الله، فهلا خشيت أن يقتلك السلطان، فتكون قتيلاً سلطان الله. قلت: في الصحيح طرف منه من حديث هشام فقط. رواه أحمد ورجاله ثقات إلا أنني لم أجد لشريح من عياض وهشام سماعاً وإن كان تابعياً.

¹ M. H. Kemâlî, s. 45'ten naklen.

² M. H. Kemâlî, s. 47'den naklen.

azaba müstahak olurlar”¹.

Hız. Peygamber (sav): “Kimse kendini hakirleştirmesin” meâlindeki ifadelerle başlayan sözlerle müminlere nasihatı terk etmemelerini buyurmuştur. Bunu işiten ashâb (ra) “Bir kimse kendini nasıl hakirleştirebilir ki?” diye sormuş, Hız. Peygamber (sav) de şöyle cevap vermiştir: “Bir kimse Allah rızası için konuşabileceği bir fırsat yakaladığında, konuşmazsa; İzzet ve Celâl sahibi olan Allah, Kıyamet Günü böyle bir kişiye: “Seni bu meselede konuşmaktan alıkoyan neydi?” diyecektir. Ve o kişi “insanlardan duyduğum endişeydi” diye cevap verince, Allah şöyle diyecektir: “Benden korkman daha doğru olurdu”².

3. Şûrâ

Yüce Allah, kendisine vahiy gelmesine rağmen Hız. Peygamber (sav) e şûrâyı emretmiştir: “*Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızaktan da harcarlar.*”³ Bu metinde, şûranın dinin üç rüknü ile yan yana geçmesi gerçeği, onun da eşit derecedeki önemine işaret eder.

Medine’de şûraya ilişkin ihtar, bir emir biçiminde gelmiş ve İslâm devletinin temel bir prensibi olarak vazedilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm: “*Onlarla (sababelerle) topluluğun işlerinde müşavere et ve bir karara vardığında da, Allah’a güvenip dayan ve kararı uygulamaya koy*”⁴ emriyle şûrâyı Hız. Peygamber (sav) e emretmiştir.

Bu sebepledir ki şûra, İslâm’daki yönetimin özünü teşkil eden

¹ حدثنا محمود ، ثنا زكريا زحمويه ، ناسنان بن هارون ، عن الحسن بن عمرو ، عن أبي الزبير ، عن جابر قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : « إذا رأيت أمتي تهاب الظالم أن تقول : إنك ظالم ، فقد تودع (أى لم يرج منهم خير واستحقوا العذاب) منهم » لم يرو هذا الحديث عن الحسن بن عمرو عن أبي الزبير إلا سنان ، تفرد به : زحمويه) . المعجم الأوسط للطبراني، Elfiye CD, 2. Sürüm XVII,126 (التخريج (مفصلاً): أحمد في مسنده والطبراني في الكبير والحاكم في المستدرک والبيهقي في شعب الإيمان عن ابن عمرو الطبراني في الأوسط عن جابر تصحيح السيوطي: صحيح الجامع الصغير. الإصدار 3,22 لجلال الدين السيوطي المجلد الأول .باب: حرف الألف

² قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (لا يحقر أحدكم نفسه) قالوا: يا رسول الله! كيف أحدنا نفسه؟ قال (يرى أمراً، لله عليه فيه مقال، ثم لا يقول فيه. فيقول الله عز وجل، له يوم القيامة: ما منعك أن تقول في كذا وكذا؟ فيقول: خشية الناس. فيقول: فإياي. كنت أحق أن تحشى).

Sünen-i İbn Mâce, Kitâbu'l-Fiten, Babu'l-emr bi'l-marûf ve'n-nehî ani'l-münker, 36/4008.

³ eş-Şûra Sûresi, 42/38.

⁴ Âl-i İmrân Sûresi, 3/159.

prensiplerinden biridir (أعظم الأحكام). Şura emri, artık aralarında Peygamber olmayan gelecek nesiller için daha bağlayıcı bir hükümdür. Hz. Peygamber (sav), çeşitli vesilelerle, hem özel hem de genel işlerde, sahabelerinin görüşüne müracaat etmiş ve bazen bu şûraların neticelerini kendi görüşünden üstün tutmuştur.¹

4. İctihad

İctihat, Kur'an'daki çok sayıda âyetin zımnî bir şekilde, sünnetin ise Muâz b. Cebel rivayetinde olduğu gibi sarîh bir biçimde yetki vermesi ile sabittir.

5. Eleştiri Hürriyeti

Eleştiri hakkı (حق المعارضة), Hz. Peygamber (sav) ın sünneti, sahabelerin ve Raşid Halifeler'in açık uygulamaları ile sabittir. Mesela, Mekkeli müşriklerle hicretin 6. yılında Hudeybiye Antlaşması'nın imzalanması sırasında Hz. Ömer, antlaşmanın Müslümanlar için kabul edilemez olduğunu düşündüğü bazı maddelerini eleştirmiştir.³ Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ile konuyu müzakere etmiş, aldığı cevaplardan memnun olmamış, anlaşma ile ilgili sert tenkitlerini dile getirmek için Hz. Peygamber (sav) gitmiş, o (sav) da Hz. Ömer'in görüşünü dinlemiş ve eleştirisine cevap vermiştir.⁴

¹ M. H. Kemâlî, 49-53.

² Ayrıca bk. Nevin A. Mustafa, İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet (el-Mu'ârada Fi'l-Fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmî), çev. Vecdi Akyüz, İstanbul 1990, s. 79 vd.

³ Hudeybiye Antlaşması'nın metni şöyledir: “Bunlar, Muhammed b. Abdillâh ile Süheyl b. Amr'ın antlaşmaya vardıkları hususlardır: On yıl taraflar birbirleriyle savaşmayacak. İnsanlar emniyet içinde olacak. Gizli veya açık, taraflar asla birbirlerine zarar vermeyecek ve olumsuz herhangi bir girişimde bulunmayacak. Taraflar olumsuz müdahale anlamında birbirlerine kesinlikle karışmayacak. Üçüncü taraflar, isteyen Muhammed'le anlaşıp müttefik olur, dileyen Kureyş'le anlaşıp müttefik olur. Üçüncü taraflar bu hususta tamamen serbesttir. Velisinden izinsiz Muhammed'e sığınan kişiler Kureyş'e iade edilecek, fakat Muhammed'in ashâbından Kureyş'e sığınan Muhammed'e iade edilmeyecek. Muhammed, bu yıl Kâbe'yi ziyaret etmeksizin geri dönecek, Muhammed ve ashâbı, gelecek yıl üç günlük hac ziyareti yapacaklar ve yanlarında ise kınlarında olmak şartıyla yolcu silahı bulunacak.” Bk. Muhammed b. Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübra, Beyrut ts., (Dârü'l-Fikr ve Dâr Sâdır yayınevleri tarafından İhsan Abbas'ın takdimiyle neşredilmiştir), II,97.

⁴ İbn Hişâm, III,331.

Hız. Peygamber (sav) in: “Cihadın en faziletlisi zalim idareciye hak bir söz söylemektir”¹ şeklindeki hadîsi de eleştirii hakkına işaret eder.

Hız. Ebû Bekir (ra), halife seçilişinden sonra yaptığı konuşmada şöyle demiştir: “Ey insanlar, sizi idare etmek üzere görevlendirilmiş bulunuyorum, belki en iyiniz değilim. Doğru iş yaparsam bana yardım edin, yanlış yaparsam da beni düzeltilin.”² Hız. Ebu Bekir’in sözlerinden alınmış bu cümle, yaygın biçimde, idareye müspet tenkit yöneltmeyi davet eden ve insanları siyasî liderlerinin faaliyetleri hususunda uyanık kalmayı teşvik eden bir düstur olarak telakki edilir.

İkinci halife Hız. Ömer’in, idari uygulamasında, halkın eleştirii hakkının kullanılmasına ilişkin çok sayıdaki örnek rivayet edilmiştir.³

Sonuç olarak, yüksek bir ferdi sorumluluk duygusu, eleştirinin uygun biçimde işlenmesi için hayati önemi bulunan bir unsurdur. “Her biriniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz”⁴ hadîsi de bu manalara işaret eder.

E. Sınırlamalar

Tebliğimizin sonunda ifade hürriyetinin sınırlarına kısaca değineceğiz. Şöyle ki hiçbir toplumda sınırsız ifade hürriyetine izin verilmez. Zira belli bir dereceye kadar sınırlama hayatın gerçekleri ile iç içedir. Bu sebeptendir ki İslâm’da ifade hürriyetine hem ahlakî hem hukukî bazı sınırlamalar getirilmiştir. Ahlakî sınırlamalar: Gıybet, aşağılama, istihza, başkalarının zaaflarının ortaya dökülmesi, malayani konularda sükût, bidat ve heva, bağıy ve ihtilafın yasaklanmasıdır. Allah’ın zâtı, cüzi

¹ Süneni Ebî Dâvûd, “Kitâbü’l-melâhim”, hadis no: 3781; Sünen-i İbn Mâce, “Kitâbü’l-Fiten”, hadis no: 4011.

² Taberî, Tarihü’l-Ümem, IV,43; Ahmet Reşid Turnagil, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul 1977, s. 40.

³ M. Reşit Özbalkıç, s. 75 vd.

⁴ صحیح البخاری، الإصدار 2.03 للإمام البخاری الجزء الثاني << 48 كتاب الاستقراض وأداء الديون والحجر والتقليص. >> 20 باب: العبد راع في مال سيده، ولا يعمل إلا بإذنه. 20 باب: العبد راع في مال سيده، ولا يعمل إلا بإذنه. 2278 حدثنا أبو اليمان: أخبرنا شعيب، عن الزهري قال: أخبرني سالم بن عبد الله، عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما: أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: (كلكم راع ومسؤول عن رعيته، فالإمام راع وهو مسؤول عن رعيته، والرجل في أهله راع وهو مسؤول عن رعيته، والمرأة في بيت زوجها راعية، وهي مسؤولة عن رعيته، والخادم في مال سيده راع وهو مسؤول عن رعيته). قال: فسمعت هؤلاء من رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأحسب النبي صلى الله عليه وسلم قال: (والرجل في مال أبيه راع، وهو مسؤول عن رعيته، فكلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته).

irade, kaza ve kader gibi bazı özel konuların mumârât, cedel ve husumet şeklinde ehliyetsiz ortamlarda tartışma konusu yapılması da sınırlandırılmıştır. İslâm hukuku, kötü sözün halk içinde kullanımını ve yaygınlık kazandırılmasını, kazfı, iftirayı, sövmeyi (sebb ve şetm), lanet etmeyi, Müslüman’ı tahkir etmeyi, fitneyi ve mukaddesata sövmeyi hukuki açıdan takip ve ceza konusu olarak kabul etmiştir.¹

F. Sonuç

Netice itibarıyla, hem Kur’ân-ı Kerîm’den hem Hz. Peygamber (sav) in sünnetinde hem de sahabe uygulamasında ifade hürriyetini destekleyici bir çok delil bulmak mümkündür.²

İyiliği emretme ve kötülüğe engel olmak, nasihat, şura, içtihat, eleştiri, toplanma ve din hürriyeti³ gibi prensipler, İslâm’ın hakikatin araştırılması ve ifade edilmesi için açtığı geniş yollardan yalnızca birkaçıdır.

İslâm, ferde istediğini söyleme hakkı verir. Yeter ki sarf edilen sözler mukaddesata sövmeyi, gıybeti, iftirayı, incitici söz veya yalanı, kötülüğü teşvik etmeyi, fesat, husumet veya fitneyi içermesin. İslâm iyiliğin teşviki ve kötülüğün önlenmesi, nasihat, şûra, içtihat ve hükümet liderlerini eleştirme hürriyet dâhil birçok bakımlardan –olumlu ve yapıcı bir- ifade hürriyetini teşvik etmektedir.

¹ Daha geniş bilgi için bk. S. Armağan, s. 81-113; M. H. Kemâlî, s. 121 vd.

² Bk. S. Armağan, s. 127-164.

³ Din hürriyeti konusunda Hz. Peygamber devrine ait bazı vesikalar için bk. Muhammed Hamidullah, el-Vesâiku’s-Siyâsiyye, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi yayınları, s. 63,106,405 vd.